

Nesne a olarak zaman

Özge Soysal

Öncüller:

Zaman gibi bir hayli karmaşık bir soruyu psikanalize özgü spesifik bir kavramın içinden ele almayı deneyeceğim. Kanımca zaman denilen kategoriye nesne a'nın bir biçimi olarak düşünmenin önemi, Lacancı kuramda a nesnesi olarak bilinen *meme*, *dışkı*, *bakış*, *ses* talep ve arzu nesnelere özneleşme sürecindeki diğer unsurların yapılanışına genişletebilmek ve Lacan'ın kuramının klinik erimini ortaya çıkarabilmektir. Zamanı *mantiki zaman* olarak öznellikteki yapılanışının yanı sıra bir nesne a olarak kavramamı ve bunun klinik pratikteki yerini daha ciddiyetle düşünmemi sağlayan, psikanalist Christiane Lacôte-Destribats'ın bu konudaki çalışmalarıdır¹. Ama bunun öncesinde, nesne a'yı Lacan'dan itibaren *arzuya neden olan nesne* yani öznel yapılanıştaki merkezi bir boşluğun oluşumu olarak çalışan ve Jean Bergès'le birlikte dürtüsel parkurdaki bu dört nesneye motor dürtüyü de ekleyen Jean Marie Forget'nin çalışmalarını keşfedişim bulunuyor².

Denge arayışındaki bir çocuğun "hareket ediyorum", "hareket ettiriliyorum" aktif ve pasif aşamalarından geçebiliyor oluşu ve bu aşamaları Freud'un *yeni bir öznenin meydana gelişi* olarak tarif ettiği ve Lacan'ın *yeniden oluşa-gelen özne* olarak adlandırdığı³ "kendi kendimi hareket ettiriyorum" yönelimsel (refleksif) aşamasında düğümleniyor oluşu, çocuğun annenin bedenine tutarlılık veren ve yapılandıran kayıp nesnenin harflerinin simgesel işaretlerinden geçebilmesine bağlıdır. Oluşa gelen öznenin bir gösteren, sembolik bir işlev olarak Ötekiyle girdiği bu alışverişteki mekik dokumada söz konusu olan, dürtüsel nesnenin her bir harekette tamamlanma nesnesi olarak içinin oyulması ve nesnenin bir yer, içi boş bir çerçeve olarak oluşmasıdır. Boşluğun öznedeki dengeyi sağlayan bir yer olarak oluşabilmesi elbette annenin içsel bir eksiklikle olan ilişkisinde dilin yapısına yerleşme şekliyle bağlantılıdır ve bunda sadece sembolik kastrasyonun değil, imgesel özdeşimlerin yani kendi ayna evresi deneyiminde sözcüklerin ve beden işlevlerinin birbirine nasıl eklemlendiğinin de payı büyüktür. Başlı başına derinleştirilmeyi hak eden motor

¹ C. Lacôte-Destribats'ın bir psikanalist olarak ALI'de yaptığı her bir sunumdan esinlendiğimi ve de okuması hayli yamaçlı olan "Leçons de ténèbres avec sarcasmes" (Paris, Galilée, 2021) eserinden yararlandığımı söyleyebilirim.

² J. M. Forget, Le transfert au gré des pulsions, In *Les psychoses chez l'enfant et l'adolescent* (sous la direction de Marika Bergès-Bounes, Jean Marie Forget) Toulouse, érès, 2016, s. 231-245.

³ Freud'un 1915'te dürtülerin yazgısında ifade ettiği "Introduction d'un nouveau sujet" ifadesi (Pulsions et destins des pulsions, In *Métopsychoanalyse*, Paris, Gallimard, 1968) Lacan'da "sujet nouvellement advenu" ifadesiyle karşılık bulur (*Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, 1964, Paris, Le Seuil, 1973).

dürtüsel parkurdaki bu *üçlü*, aslında kronolojik evresel bir zaman akışına göre değil, birinin ancak retroaktif olarak diğerinden itibaren etkili olabildiği etkileşimli bir yan yana dalgalanışı ilgilendirir. Örneğin yine ses dürtü nesnesini düşünürsek, çocuğun gösteren zinciri boyunca “duyuldum” diyebildiği bir düğümleşi gerçekleştirebilmesi, kendi kendine mırıldandığı seslerin Öteki tarafından bir talep nesnesi olarak duyulması koşulunda geriye dönük olarak anlamlandırılmasıyla mümkündür.

Boyutlar:

Analitik kürde zaman, bazen sonsuzca sürecekmış gibi gelen bir uyku zamanını andıran ya da tıpkı Sadık Hidayet’in insanı bir anda uyandıran ve büyülenmeye izin vermeyen yazısındaki kesif, sarkastik bir kahkahayla beliren bir uyanışın insana ölüm zaten gerçekleşmiş dedirten zamanı mı⁴? Kıyamet zamanı. Ölüm uykusundan sonra tek ve mutlak bir uyanış zamanı olarak kutsal kitapta geleceğe, yaşam ve ölüm ikilisinin sonrasındaki zaman dışı bir geleceğe atfedilen bu zaman⁵, anlatının içeriğinden farklı olarak yapının işleyişini düşündüğümüzde nesnenin içinin oyulduğu ve boşluğun bir yer, nesne a olarak ortaya çıktığı her bir yas zamanının bağrındaki mantıklı zaman değil midir? Hiçbir benliğin bir diğerine yardımcı olamadığı, annelerin rüyalarının çocuklarını terk ettiği ya da çocukların annelerinin rüyası olmaktan vazgeçtikleri, babaların benekli devlere dönüştüğü, göklerden bizi almak için durmayan trenlerin geçtiği bir kıyamet zamanı. Kimsenin bir diğerinin imdadına yetişmediği. Yakınımın varlığında zaten hep orada olmuş olan *Hilflosigkeit* sanki hiç yokmuş gibi her seferinde ilk kez ortaya çıktığında... Bu bir yargı zamanı mı? Hakikatin öznesiyle kavuştuğu. Ya da ne zaman rahata ereceğiz diye sorduğumuz bir anda hiç gerçekten uyandık mı? sorusuyla karşılaştığımız. Zamanın imgesel örtüsünü yitirdiği ve şeylerin ileride düzeleceğine dair hiçbir sesin bize ulaşmadığı bu anlar, zamanın süreğenliğinde açılan uçurumlar aslında, anlam dışı olanın açığa çıktığı. Bitti, dedikimiz. Yeni başlıyor. Önüme koyduğum şey, zaten olmuş. İmkânsız senkronizasyon, kadınsı.

Nesne a olarak zamanın boyutları çoklu elbette. Kur’an da bulabileceğimiz bir diğer örnek de Bakara suresinden⁶. Yıkık dökük, harap bir kentin ölümünden sonra yeniden diriltilebileceğine inanmayan bir kişinin ibret olsun diye yüzyıllık bir süre boyunca uyutulup yeniden diriltildiğinde karşılaştığı “ne kadar bekledin?” sorusuna verdiği cevap “bir gün veya günün bir kısmı kadar bekledim” olunca, zamanın kendi sandığı zamandan ibaret olmadığı gerçeği açıklığa kavuşmuş, bir diğer deyişle kendi aklı ve gerçek arasında zaten var olan fark, zamanda açılan bir yarık olarak ortaya çıkmış olur. Bazen bunu dilediğimiz anlar vardır. İnsana göz açıp kapama anı kadar gelen

⁴ Sadık Hidayet (1936), *Kör Baykuş*, İstanbul, YKY, 2023 (37. Baskı), çev. Behçet Necatigil.

⁵ Kur’an-ı Kerim (Türkçe çeviri Yaşar Nuri Öztürk) *İnfitar suresi* (82/82. Sure, 19 Ayet)

⁶ Kur’an-ı Kerim (Türkçe çeviri Yaşar Nuri Öztürk) *Bakara suresi* (2/92Sure, 259. Ayet)

bir zamanda her şeyi değişmiş bulmayı istediğimiz. Ama mesele bazen de rüyalandaki kadar alabildiğine ağır hatta donuk bir çekimdedir ve istıraplıdır. Gözümüzü kapayıp açtığımız o aralıkta en basit hareket bile gerçekleşemez. Yerden kalkan ayak boşlukta asılı kalır ve olanca doğallığındaki gibi boşluktan geçip bir türlü yere basamaz, koşan ayaklar boşa pedal çevirir, parmaklar telefonda bir türlü olması gereken tuşun üstüne gelemez? “*Baba, yandığımı görmüyor musun?*”⁷Bilinçdışı öznesi kamerayı neden bir türlü gerçekleştiremediğimiz o harekette dondurur? Rüyalarda nesnelere uzamının birbirine karıştığını hatırlarsak eğer, kameranın öznenin uyanıklık halinde benzerleriyle ya da aynada yakalamasının mümkün olmadığı, kökensel bastırmaya düşen bir görüntüye odaklandığını söyleyebiliriz. Aslında gün içinde hemhal olduğumuz nesnelere imgesinin ve tasarımının kaynağında, dolayısıyla da dışında kalan ve öznenin radikal olarak kaçan *varlık'ın*, bir diğer deyişle öznenin *kendi bakışının* parmağın ucunda *görülebildiği* yegâne anların uçucu ve sonsuz deneyimidir bunlar. Uyandığımıza sevinerek, ivedilikle unuttuğumuz. Bu unutuşu bir defo olarak düşünmekten ziyade, zamanda açılan yapısal bir yarık olarak kavrayabiliriz.

Levinas'ın Heidegger'in varlığın asıl ilişkisinin benzeriyle değil de anlam dışı olanın kendisini duyurduğu ölümle olduğunu söylemesinden yola çıkarak -en nihayetinde ölümde tek başımıza değil miyiz?- insanların arasında, *varlığımız hariç*, her şeyi değiş tokuş edebileceğini söylemesi bunun felsefi dildeki bir tercümesidir⁸. Her ne kadar ontolojinin potasında olsak da Levinas'ın insanlar arasında değiş tokuş edilemeden kalanın sadece bir imkân-imbânsızlık sorunu olmadığını söylemesi yani varlığın anlaşılmaz kalışının sadece insanın bunu anlatmaya uygun ve gerekli araçlara sahip olmamasından kaynaklanmadığını öne sürmesi, düşünce-nesne denkliğinin ve tanımanın dışında kalan radikal bir başkalığa gönderimde bulunur. Ki Levinas'ın kanımca Descartes ve Husserl'den farklı olarak attığı adım, varlık sorusu insan yaşamında her seferinde yeniden sorulup çözünse de insanın insanlığının *etik olarak* ontolojik olanla bir kırılma yaşadığı yerde kurulduğunu söyleyebilmesinde. Doğal olanın insan yaşamında sanıldığı gibi kendiliğinden olmayışı, hatta özlem duyulduğu üzere esenlikli de olmadığı gerçeği ister fizik ister biyolojik olsun bir işleyişin kendi yarasında/doğasında özne onu hatırlamaksızın işlemesinin tek yolunun öznenin ancak pek de ılımlı ve geçirgen olmayan kırılmaları içeren sembolik bir tedrisattan geçmesi gerektiğiyle ilintilidir. Aslında bu Levinas'ın felsefesine yaklaşacak olursak öznenin ötekiyle olan ilişkisinde bir diğerinin ne düşüneceğiyle ilgili bir kar-zarar hesabına

⁷ Ayrıntılı ele alınışı için bkz. Ö. Soysal, Rüyanın topolojisi, Dođu Batı Düşünce Dergisi “*Rüyalar*”, sayı 72, 2016. www.ozgesoysal.com/yazi/ruyanin-topolojisi-33

⁸ E. Levinas (1981), *Éthique et infini*, Paris, Fayard, 2015.

girişmeden “*işte buradayım!*”⁹ diyebildiği ve sorumluluk alabildiği bir angajmanı, Lacan’ın nesne *a* kuramını temel alırsak da öznel oluşumdaki bir kararlılığı ve de ciddiyeti işaret eder.

İnsan yaşamında her şey değişebilir, zira insan varlığı bünyesinde ne yakın ve uzak gelecekte başına ne geleceğini söyleyen ne de varlığını ve kim olduğunu tarif eden sabiteler yani güvenceler barındırır. En beklemediğimiz anda, kendimizden en beklemediğimiz tepkiyi verebiliriz ya da hiç öngöremediğimiz bir yaşam olayının içinden geçebiliriz ya da yine zamansal dalgalanmalar bu yaşam olayının bıraktığı bir etkiyi başlardaki izlenimimizden çok daha farklı bir yere evirebilir. Biz ancak, hâkim olamadığımız ama taşıyıcısı olduğumuz öznel bir hakikate tanıklık edebiliriz ve büyük oranda bizden kaçan bir hakikatin öznesi olabilmekle ilgili sorumluluk duyabiliriz. Yine de bu bilmeme durumunun olası bir romantizme ya da nihilizme yol açmasından sakınarak -ki tam da bu noktada Freud’un insan yaşamında yönetmenin, eğitmenin ve iyileştirmenin imkânsız olduğunu söylemesinin nedenlerindeki mütevaziliği daha iyi kavıyorum- bu insani gerçeğin yer yer trajik ama en çok da acımasız olduğunu iddia edebiliriz. Sadık Hidayet’in bir yazar, Lacan’ın bir psikanalist ve kuramcı olarak her birinin kendi stilinde bilme zevkinde kalmadıkları gibi bir diğerinin de bundan zevklenmesine müsaade etmedikleri acımasızca bir kırılma etkisi yaratmaları, değişmeyen şeyin ne olduğunu muştular: Zamanın, tıpkı sözcükler ve öteki gibi salt insanın hizmetinde olan bir araç değil, sabit ve değişmez bir gerçekle olan bağlantısında bir *fark* olarak ortaya çıkışı. Tam da bu sebeple, rüyada varlığın görülüşünün yarattığı imkansızlığın uyandırışının unutulmuş düşmesi bir defo değil ama değişmeyi yani asla yakalanamayacak olanı temsil edebilmekle ilgili etik bir kararlılık meselesine dönüşebilir.

yine yeni yeniden...

Lacan’ın zamanı hem özne ve öteki arasındaki bir köprü hem de özne ve kendisinden kaçan, bilmediği özgün niteliği arasındaki bir ilişki olarak düşünmesi, 1945 yılında üç mahkûmu ilgilendiren mantıki bir oyundan itibaren *görme anı*, *anlama zamanı* ve *karar anı* olarak adlandıracağı *mantıki zamanlar* çalışmasıyla¹⁰. Sadece bu adlandırmanın kendisi bile, söz konusu olanın aşamalı lineer bir zaman olmadığını ama birbiriyle kaynaşan bilinçdışı zamanlar olduğunu duyurur. Barbara Cassin’in deyişiyle, yeni sofist Lacan, üç mahkûmun kendilerini savunmalarındaki akıl yürütmelerinden itibaren, tıpkı Freud’un rüyaların zamanını keşfedişi gibi ismi mantıki olan ve analitik bir kürün işleyişini yapılandırmamıza yarayan bir zaman icat eder.

⁹ “*Me voici!*”, op. cit. s.102.

¹⁰ J. Lacan (1945), “Le temps logique et l’assertion de certitude anticipée” in *Écrits I*, Paris, Seuil, 1999, s.195-211.

Mahkûmlar üç kişidir ve içlerinden birinin serbest bırakılacağı duyurulur ve bu seçimi yapmak için de bir test yapılır. Üçü beyaz, ikisi siyah olmak üzere renkleri bakımından birbirinden farklı toplamda beş adet disk vardır ve her bir mahkûmun omuzlarının arasına mahkûm hangi renkte olduğunu bilmeksizin bir disk sabitlenir. Bununla birlikte diğer iki mahkûm bunu görebilecektir. Sahip olduğu diskin rengini bilen ve bunu olasılık ya da tahmin düzeyinde kalmadan mantıki olarak temellendirerek savunan mahkûm kapıdan çıkıp gidebilecektir. Mahkûmlardan her biri de aynı akıl yürütmeye bu problemi çözer ve aynı anda öne çıkarak kapıdan çıkarlar.

Görme anı, her bir mahkûm için ivedilikle diğer iki mahkûmun sırtındaki disklerin görüldüğü geçici ve kaçan bir andır. Aslında öznenin kendi omuzlarının arasında neyi taşıdığını görmeksizin, diğerlerinde diğerlerinden kaçan nesneyi gördüğü mutlak bir kaygı anı olduğu için kesin, uçucu ve anlık kalmak zorundadır ve yerini bir diğer zaman olan *anlama zamanına* bırakır. Bu düşünme zamanı, nesneyi görme anındaki gibi neyse o olarak görerek ya da gerçeklikte ne olduğu bilgisine sahip olarak yaşayamayacak nevrotik öznenin benzerlerinin dolayımından ve onlarla kurduğu karşılıklı özdeşimlerden geçerek kendi akıl yürütüşünü biçimlendirmek durumunda olduğu bir meditasyon aşamasıdır. “*Eğer ben siyahsam diğerleri hiç beklemeden çıkacaklardır.*” Öznenin kendisini bir diğerinin bakışından ve akıl yürütmesinden itibaren düşündüğü bu zaman yerini ivedilikle bir edime, öznenin ediminde eşik atladığı ve kendisini temsil eden gösterene özdeşim kurduğu sembolik bir *karar anına* bırakır.

Bakışın gerçeğinin yerini “Ben”in beyanına ve sözcüklere bıraktığı bu hapisten çıkma oyunu bununla birlikte bu çıkış hareketini bir kurtuluş ya da özgürleşme yapmaktan uzaktır. Bu daha ziyade meğerse anlaşılacak bir şeyin olmadığı gerçeğini edimin sonrasında kalan boşlukla yeniden keşfeden öznenin “acımasızca” denilebilecek bir deneyimi olabilir. Trajik demezdim, zira Lacan’ın keşfi tam da bu noktada devindirici, tonik ve canlıdır. Bu kendisinde olanı her seferinde daimî olarak kaçırarak yani “0” sıfır sayısının yerine koyarak sayma işlemi yapabilen bir öznenin, kendisini özne olarak belirleyen ve seçimlerine yön veren nesneye ancak cesaret edebildiği bir edimde ulaşabildiği ve paradoksal olarak bunu yine o an ivedilikle kaybederek benzerinin dolayımından geçmeye koyulmasıyla birden fazla kenar çizgisini aynı anda harekete geçirişidir. Bu zorunlu kaybedişin etik bir önemi de öznenin hem kendisini aşan hem de eşik atladığı bir karar ya da kesme anında şüpheye yer olmayan kararlılığının sembolik bir üçüncü olarak *sonradanlık etkisiyle* benzerleriyle olan ilişkide *başkalık olarak* temsil edilebilmesi imkanındır. Tam da bu sebeple karar anı ya da hapisten çıkış bireysel bir tatmin değildir, çünkü öznenin kendi öznel bölünmüşlüğüne yerleşmesinin sorumluluğunu aldığı sembolik bir dış var-oluşu kendi düşleminde süregiden bir zamandan farklı olarak belirginleştirir.

“Eğer ben siyahsam diğerleri hiç beklemeden çıkacaklardır” temellendirmesindeki “çıkacaklardır” fiilinin çekimi, *gelecekte geçmiş zaman* olarak analitik bir kürde de düşlemin ifade bulduğu bir fiil çekimidir. Bir yandan öznenin eylemine ancak gelecek zamanda ulaşabildiğini duyurur, diğer yandan da gelecek zamanda ulaştığı şeyin zaten geçmişte başından bu yana orada olduğunu. Karmaşık olan şu ki, başından bu yana orada olan ontik bir bulunuş, bir öz ya da töz değil, ancak öznel bir edim gerçekleştiğinde ilk kez ve yeni olarak orada zaten olmuş olan olarak açığa çıkar. Belki meseleyi yalınlaştırmak için bunun analitik bir parkurun aktarım ilişkisindeki yansımalarını düşünebiliriz. Analistin analizanın söylemiyle karşılaşmasının ilk etkileri olarak fark ettiği izler, ancak analizanın kendi karalamalarına izin verip, kendi taslaklarını oluşturabileceği bir anlama zamanının içinden geçtiğinde analizan için anlamlı olabilecek bir söz değeri kazanabilir. Yine de bunlar sıralı ve birbirini takip eden aşamalar değiller. Zira en başından bu yana -telefonda konuşma ya da kapıdan girme anı, söze başlama, sözcüklerin ritmi, bakış oyunu vb- orada olan bir gerçek, yani farkın açtığı boşluk yerini hızla analizanın kendisine tanıdık olanla benzerlikler kurduğu ve ortaklaşalık yaratmak istediği imgesel bir aktarıma bırakır. Ve bu aktarım, dil yasalarının analizanın sözünün açılmasıyla olduğu kadar bu yapısal aralığı sözcüklerinde tanıyan ve beklemede kalıp müdahale etmeden dilsel karşıtlıklar oyununu kuran gerçeği kendi sözünde cismanileştiren analistle kurulan bir güven ilişkisinde açıklanışının zamanıdır. Bunun analistin söyleminde her seferinde bir soru ya da hipotez formunda bir beklenmedik olarak ortaya çıkışı ise bu şekilde yeniden atılım alan nesne *a*'nın içinin oyulması işlemidir. Bir diğer deyişle zamandaki kesmelerden itibaren zaten orada olan bir gerçeğin uzun bir zamana yayılan analitik bir ilişkideki kökleniştiren geçerek öznel bir yer olarak kurulması işlemi.

acımasızca olan ne?

Aslında “bildiğimi bildiğim” şeyi her seferinde bir unutuşa düşürerek yeniden keşfetmek aynının bir tekrarı olmasa gerek. Olsa olsa dilsel yapılanışın tamamlanmamış oluşunun son sözü söylemenin insan varlığının yetisinde ve iradesinde olmadığı gerçeğini hatırlatıyordur. Avucumun içinde tuttuğumun aslında kavranamaz olduğunu fark etmek ya da her bir eşik atlayışta dilsel yapının özneye öncel ve dışsal olan çizgilerini ilk defa, eşsiz bir şekilde çizmek gibi. Yapıya değin acımasızlık bu olsa gerek. Ya da Serge Lesourd'un kronolojik zamanın çok ötesinde bir ergenlik geçişi olarak tanımladığı *kadınıyla karşılaşma*. Bir diğer deyişle cinselliği bedeninin eseri olarak var eden şeyin, bedeninin gerçeğinin acımasızca ortaya çıkardığından (niyetli ya da değil acımasızlıktan farklı olarak) geçmek zorunda oluşu gibi¹¹. Bir bilgiyi her seferinde dilin sonsuz dolambaçlarından geçerek yeniden ve yeniden var ettiğim gerçeğini bir kuş kadar kırılğan ve sonlu olsam da neden

¹¹ S. Lesourd (1994), *Adolescences... Rencontre du féminin*, Toulouse, érès, 2009 (2.baskı)

yadsıyayım ki? *Yine* de yazma eyleminde neyin her seferinde yaratılmaya çalışılıp biçare kaybedildiğini acımasızca olanın *yeni* bir biçimi olarak *yeniden* buldum: somut gerçeklik.